Ruta dels Ibers

AUSETANS
JULIÀ GUILLAMON
EL CASOL DE PUIGCASTELLET FOLGUEROLES
L'ESQUERDA RODA DE TER
EL TURÓ DEL MONTGRÒS EL BRULL

CERETANS / LACETANS
DANIEL ROMANÍ
EL CASTELLOT BOLVIR
EL COGULLÓ SALLENT

ILERCAVONS
CARLES COLS
LA MOLETA DEL REMEI ALCANAR
EL CASTELLET DE BANYOLES TIVISSA
COLL DEL MORO GANDESA
SANT MIQUEL VINEBRE

ILERGETS
ANNA SÀEZ
LA FORTALESA DELS VILARS ARBECA
EL MOLÍ D'ESPÍGOL TORNABOUS
ELS ESTINCLELLS VERDÚ

INDIGETS
JACINTO ANTON
ULLASTRET ULLASTRET
CASTELL PALAMÓS
SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA PALAFRUGELL
PUIG DE CASTELLET LLORET DE MAR

LAIETANS
JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS
PUIG CASTELLAR SANTA COLOMA DE GRAMENET
CA N'OLIVER CERDANYOLA DEL VALLÈS
PUIG DEL CASTELL CÀNOVES I SAMALÚS

CESSETANS
IGNACIO OROVIO
DARRÓ VILANOVA I LA GELTRÚ
LA CIUTADELLA CALAFELL
LA FONT DE LA CANYA AVINYONET DEL PENEDÈS
OLÈRDOLA OLÈRDOLA

Històries ibèriques Teniu a les mans uns textos que us traslladaran a la vida dels nostres avantpassats ara fa més de 2.300 anys. Descobrireu una civilització, la dels ibers, que va ser protagonista d'un dels fets que van canviar la història, les lluites entre cartaginesos i romans pel control del comerç a la Mediterrània. Els ibers foren els seus aliats o enemics, però sempre una peça clau. Llegiu, llegiu...

José Ángel Montañés periodista d'*El País*, té, per la seva formació, una gran sensibilitat envers el patrimoni arqueològic. Aquest cop, ens presenta una guia molt completa sobre el poble dels laietans. Ens relata de forma exhaustiva les característiques principals dels seus poblats i la seva vida, amb un estil formal però no per això menys entendor.

ISBN 978-84-393-9648-2

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

HISTÒRIES IBÈRIQUES

LAIETANS

JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS

Qui eren els laietans?
Com vivien? Què van fer?
On? Quan? Per què?
Metal·lúrgia, ceràmica
a torn, urbanisme, escriptura,
agricultura, ramaderia,
comerç... Descobriu com era
la regió catalana més poblada
de l'actualitat, quan hi vivien
els ibers.

PUIG CASTELLAR
SANTA COLOMA DE GRAMENET
CA N'OLIVER
CERDANYOLA DEL VALLÈS
PUIG DEL CASTELL
CÀNOVES I SAMALÚS

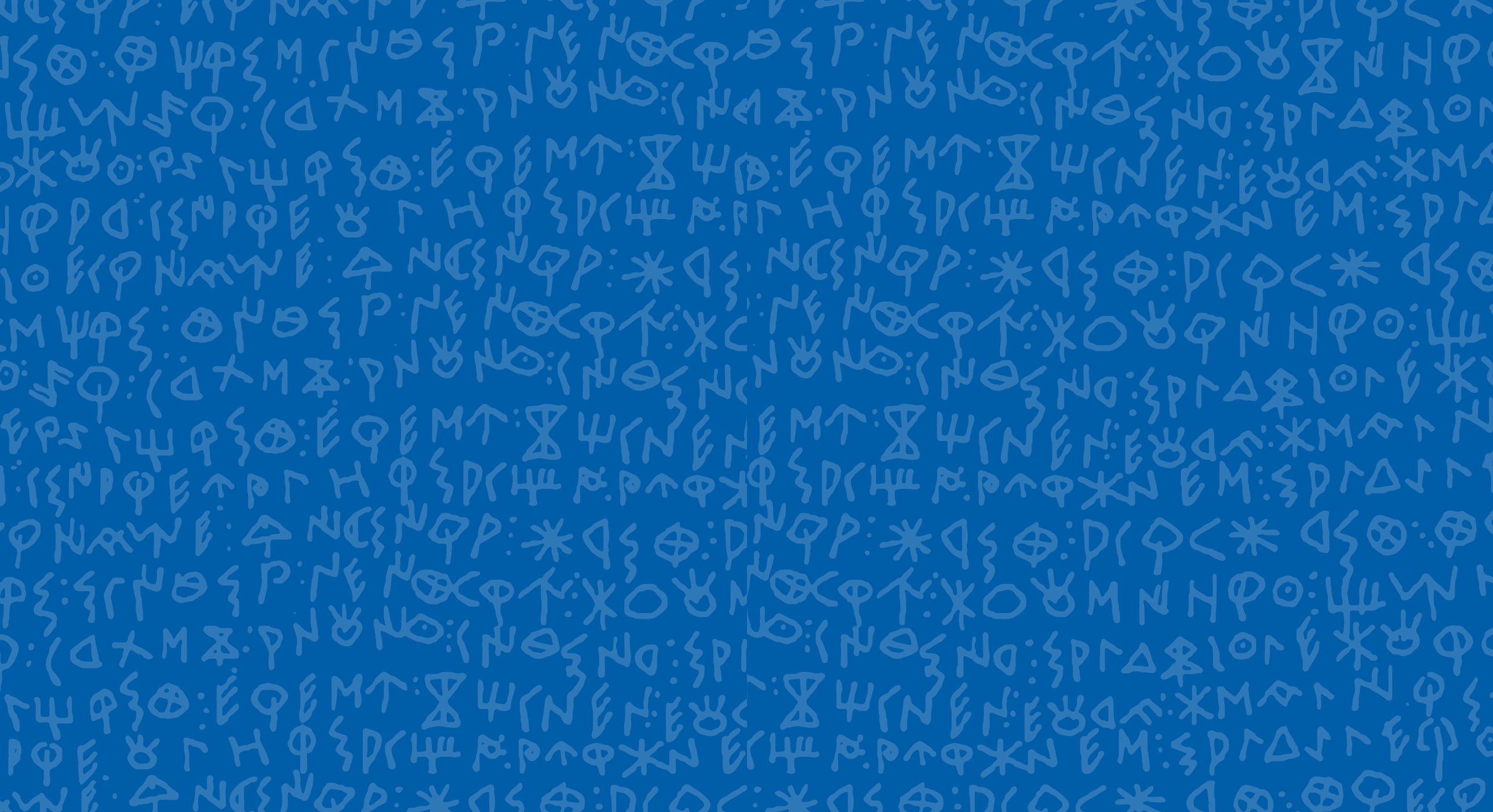

Ruta dels Ibers

El món iber no era una cultura homogènia, estava constituïda per un munt de pobles que es distribuïen al llarg del litoral des del Llenguadoc fins a Andalusia, cadascun amb les seves especificitats. Amb aquestes guies hem volgut explicar tot un seguit d'històries ibèriques dels pobles que habitaven Catalunya, de la mà d'un seguit de periodistes de diversos mitjans de la nostra premsa escrita. Es pretén, amb aquesta proposta, accedir a un públic extens que tingui curiositat per aquesta gran civilització autòctona que va dominar tot el llevant peninsular abans de l'arribada del romans. I es vol fer amb una informació seriosa, però també amena, plantejada com si fossin petis relats publicats en els diaris en els quals treballen els autors. En conjunt són set guies (una per a cada poble iber de Catalunya de què tenim representació a la Ruta, excepte els ceretans i lacetans, que comparteixen guia). La Ruta dels Ibers també és una xarxa col·laborativa vinculada al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Josep Manuel Rueda Torres
Director del Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Foto portada:
Restitució hipotètica d'una escultura de lleó
de Ca n'Oliver, segle V-IV aC.
Museu i Poblat Ibèric de Ca n'Oliver,
Cerdanyola del Vallès (Vallès Occidental).

ᚴᚱᚢᛖᚷᚴᛋ

Els laietans s'estenien entre les terres que van des del Montnegre fins al Garraf, en els territoris que avui són les comarques del Barcelonès, el Maresme i el Vallès Occidental i Oriental. Ocupaven una de les zones més poblades a l'antiguitat. Ho sabem, perquè s'hi ha trobat molts assentaments fortificats –sovint als turons de les serralades del litoral– i explotacions agràries a les planes.

TERRA DE LAIETANS

Laietana és una de les paraules més antigues que es continuen utilitzant integrades al nostre vocabulari, encara que no sapiguem gaire bé què vol dir ni, molt menys, quina és la seva procedència. A Barcelona, la Via Laietana és una de les principals artèries que creuen la ciutat de nord a sud; des del districte de l'Eixample fins al mar Mediterrani. La va inaugurar el rei Alfons XIII el 1908, després d'una operació immobiliària i urbanística que va acabar enderrocant més de 2.000 habitatges a Ciutat Vella, cosa que va possibilitar l'obertura d'una bretxa de 80 metres d'ample per gairebé un quilòmetre de llarg, que va tenir com a resultat el carrer més americà de la capital catalana: amb uns edificis alts i singulars a l'estil del Chicago i el Nova York de començaments del segle XX. La Caixa Laietana va ser, des que es va fundar a Mataró el 1863, una entitat bancària amb profundes arrels a la comarca del Maresme, fins que el 2012, després de ser un dels bancs que va protagonitzar l'escàndol de les preferents, que va afectar milers de persones, es va donar de baixa com a caixa d'estalvis, després que l'absorbís una altra entitat, Caixa Madrid, que va acabar, al seu torn, nacionalitzada per l'Estat.

Aquesta mateixa paraula és l'origen del nom que porten moltes nenes i dones que es diuen Laia, segons algunes teories, malgrat que unes altres consideren

que és el diminutiu del vocable grec Eulàlia, *la ben parlada*, que fa referència a la primera patrona de Barcelona. Va aconseguir aquest honor per mèrits propis, ja que, segons la tradició cristiana, aquesta nena, que a finals del segle III vivia als afores de la ciutat romana de Barcino, va ser condemnada a patir tretze martiris, tants com anys tenia, per no renunciar a la seva fe cristiana. Això explica les tretze oques que viuen plàcidament al claustre de la catedral de Barcelona, que eclipsen les pedres de l'edifici gòtic amb les seves plomes blanques. Eulàlia va ser la santa de Barcelona fins que una altra santa, la Mercè, la va *expulsar* d'aquest privilegi a meitat del segle XIX. Des d'aleshores les dues són copatrones de la capital catalana; malgrat que sembla que l'Eulàlia no ho porta del tot bé. Per això, durant les festes de la Mercè, que se celebren al voltant del 24 de setembre, plou, i molt a Barcelona. L'aigua no és altra cosa que les llàgrimes de l'Eulàlia, que no pot suportar que els barcelonins celebrin i honorin la seva rival omplint els carrers i places de la ciutat.

Des del 1998, Laia és el nom amb què es va batejar una enorme escultura de 34 metres d'alçària a Mataró, la capital del Maresme, que representa una arquera i que ha acabat convertint-se en un dels principals símbols i icones de la ciutat. Finalment, Laie també és el nom d'una cadena de llibreries molt famosa i important a Barcelona, fundada el 1979 en un local del carrer Pau Claris, que, tot i la crisi de la lectura en general i de les llibreries en particular, en els darrers anys, ha aconseguit estendre's a altres ciutats. Avui dia compta amb disset botigues a tot Espanya, per la qual cosa passeja aquest nom més enllà del seu territori natural.

Tanmateix, molt poques persones saben que el carrer llarg, el banc absorbit, les nenes i dones barcelonines, l'enorme monument de l'arquera i la important cadena de llibreries deuen el nom a un antic poble iber —una cultura que va viure entre els segles VI i I aC a la franja litoral mediterrània entre Andalusia oriental i el Llenguadoc occidental, que incloïa la Meseta sud-oriental i les valls de l'Ebre fins a Saragossa. Més concretament, parlem de la tribu dels laietans, els *laiatanoi*, com els anomenaven els historiadors grecs, o els *laietani*, segons els autors llatins.

Els habitants de Laie, van viure, com la resta dels grups ibers, fins que es van dissoldre i van desaparèixer després de la conquesta i el domini romà. Ocupaven la costa de la província de Barcelona, compresa entre els rius Llobregat i Tordera, més o menys entre les ciutats de Barcelona i Blanes, endinsant-se cap a l'interior fins a la serralada Prelitoral, una zona geogràfica que s'estenia per les actuals comarques del Baix Llobregat, el Barcelonès, part del Vallès Occidental i de l'Oriental, i el Maresme. Tot i això, cal destacar que els límits, sobretot cap a l'interior del territori, són impossibles de fixar amb la precisió que voldrien els historiadors i arqueòlegs.

Els veïns d'aquests laietans eren altres tribus iberes de noms tan estranys com la dels cessetans, que s'estenien al sud, a les actuals comarques del Penedès, el Garraf i el Camp de Tarragona, amb poblats com el d'Olèrdola, la ciutadella ibèrica de Calafell, Font de la Canya a Avinyonet del Penedès, i Rabassats a Nulles; un territori que va viure batalles històriques com la de Cissa, en la qual el romà Escipió va sotmetre el

cartaginès Hannó (germà d'Anníbal), l'any 218 aC i, des de llavors, va controlar gairebé tot el nord de la península Ibèrica. Els ilercavons se situaven al tram final de l'Ebre, amb llocs tan rics com El Castellet de Banyoles de Tivissa, Sant Miquel a Vinebre, la Moleta del Remei a Alcanar o el Coll del Moro a Gandesa. També hi havia els ausetans, que ocupaven l'actual plana de Vic i la regió circumdant, amb capital a la ciutat d'Aura o Ausa, que ha donat nom a Osona. Titus Livi fa referència al setge d'aquest enclavament pels romans l'any 218 aC i va dir que van morir-ne «uns dotze mil i gairebé tots els que van sobreviure van llançar les armes i van fugir». Entre els poblats, hi trobem la Fortificació ibèrica del Montgròs a El Brull, el Casol de Puigcastellet a Folgueroles i l'Esquerda a Roda de Ter.

Cap a l'interior, hi vivien els lacetans, a les actuals comarques del Bages i l'Anoia, el Solsonès i la Segarra. Els pertany el poblat del Cogulló a Sallent. Encara més cap a l'interior, hi vivien els ilergetes, que s'estenien per les comarques lleidatanes i d'Osca, amb grans produccions de cereals i pastures. Van tenir personatges tan valents com els prínceps o cabdills Indíbil i Mandoni, que no van dubtar a enfrontar-se a la maquinària de l'exèrcit romà i van passar a la història pel seu ímpetu guerrer. Avui dia són dos dels herois locals més admirats de la ciutat de Lleida, tal com recorden les seves escultures a l'entrada de la part antiga de la capital del Segrià. Entre els jaciments visitables hi ha els següents: la Fortalesa d'Arbeca, Els Estinclells de Verdú i el Molí d'Espígol a Tornabous. Per acabar, al nord, s'hi trobaven els indigets, sobretot a l'Empordà, el Gironès i la Selva, influïts i enriquits

pel seu comerç amb els grecs assentats a les colònies gregues i, després, amb els assentaments romans, d'Emporion i Rhode. Entre els jaciments visitables hi trobem el d'Ullastret, Puig de Castellet a Lloret de Mar, Castell de Palamós i Sant Sebastià de la Guarda a Palafrugell.

Tots ells, juntament amb els laietans, objecte del nostre recorregut, amb els tres jaciments que visitarem, formen part, des del 1997, de l'anomenada Ruta dels Ibers, un projecte coordinat pel Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) per donar a conèixer els principals jaciments ibers catalans i els seus pobles.

Si tots som resultat del que ha passat i de tots els grups socials que ens han precedit en un territori, els habitants actuals d'aquest ampli territori ocupat pels laietans incorporen al seu patrimoni cultural i social alguna cosa d'aquests pobles. Eren agrícoles i guerrers, però també comerciants, malgrat que el seu pes hagi quedat diluït pel d'altres grups que hi han viscut amb posterioritat, sobretot pels romans i la seva cultura grecollatina, però també els visigots i musulmans del que s'és conscient molt poques vegades.

I què en sabem, d'aquests laietans? La veritat és que els que han estudiat les fonts clàssiques d'historiadors i geògrafs grecs i romans, a la recerca de dades, per saber com vivien, què feien, com eren, de quina manera es vestien, quins coneixements tenien o quin grau de civilització havien aconseguit, quins rituals celebraven i quins déus adoraven, aporten molt poques dades. Es parla, sobretot, de persones que vivien a nuclis rurals, anomenats amb un terme llatí,

oppida. Eren uns assentaments que no tenien la categoria de ciutat, situats a llocs elevats amb defenses naturals reforçades pels homes; que controlaven una zona àmplia de terres on es conreaven cereals i vi, un producte que gaudia d'un cert èxit a Roma, on es coneixia com a «vi laietà». El gra i el vi s'obtenien en explotacions agràries a les terres baixes, la majoria a l'òrbita de nuclis més grans en què residien grups socials de poder molt jerarquitzats.

Estrabó, Plini, Ptolemeu, Pomponi Mela i Aviè són alguns dels historiadors i geògrafs grecs i romans, dels més famosos i prestigiosos en la seva disciplina i el seu moment, que aporten informació sobre aquest poble. Tot i això, les dades que ens donen són poc més de breus cites o referències pel que fa a la denominació d'un grup o ètnia, els «leetans», que vivien en aquesta zona, sense aportar res més. L'única excepció és el grec Ptolemeu, que va escriure la *Guia de geografia* al segle II dC, en la qual va intentar explicar tot el món conegut en vuit volums. Aquest autor parla del litoral dels laietans i situa entre les seves ciutats Barcino, fundada el segle I pels romans al costat d'un important poblat iber laietà conegut com a *Barkeno*, al costat de la desembocadura del riu Llobregat (que ell anomena Rubricato), és a dir a la muntanya de Montjuïc. No hi ha dubte que els romans van acabar incorporant aquest nom al de la seva nova fundació: Colònia Julia Augusta Faventia Paterna Barcino. Un *nomina* que, tot i que era l'últim de tots els que tenia aquesta fundació romana, va ser el que va perviure amb el pas dels segles. També cita *Baitulon*, la ciutat romana de *Baetulo*, l'actual Badalona, i, a l'interior, una altra ciutat anomenada *Rubricata*, que els historiadors fan coincidir, encara que no tots hi estan d'acord, amb el jaciment ibèric de Can Fatjó de Rubí, malgrat que l'epigrafia no ha pogut confirmar-ho de forma certa.

Ja ho hem dit abans: les fonts, quan parlen del poble i la tribu dels laietans, ho fan, la majoria de les vegades, en relació amb una producció agrícola coneguda, que és la del vi. Era el producte estrella que es conreava en aquesta zona i que proveïa la insaciable Roma, meca de l'imperi i de molts dels plaers carnals, entre ells el bon menjar i el bon beure. Marcial, al segle I, escriu en dues ocasions sobre el «vi laietà», i no el deixa exactament ben parat, ja que repta el seu interlocutor a demanar al taverner que l'hi serveixi per veure si és capaç de passar dels deu glops. També, en parlar dels regals que ha rebut a les Saturnals —una de les festes més importants del calendari romà, que se celebraven del 17 al 23 de desembre, que acabaven el 25 amb el naixement del *Sol Invictus*, no del Nen Jesús, que en realitat es corresponia amb el solstici d'hivern—, es queixa amargament de la baixa qualitat dels presents que ha rebut, entre ells, una bota de vi laietà. Devia ser, doncs, un vi a granel, produït en quantitat més que en qualitat. Ho aclareix un altre historiador, Plini el Vell, quan assegura que a les províncies hispanes, les vinyes laietanes són famoses per la quantitat de vi que produeixen, mentre que les vinyes de Tarraco, Lauro i les Illes Balears poden comparar-se amb les millors vinyes d'Itàlia. Més endavant parlarem una mica més d'aquesta misteriosa Lauro, que produïa un vi molt refinat i adreçat a les millors taules dels rics patricis romans de la capital.

No obstant això, les fonts escrites són sempre curtes i no aporten tota la llum que es busca sobre el passat. Sort que l'arqueologia ha permès obtenir i recuperar objectes que, durant segles, han estat sota terra, com en una mena de letargia hivernal sense fi, que s'ha vist interrompuda per la feina dels arqueòlegs. Aquests objectes donen una gran informació.

No existeix cap sensació comparable a la de desenterrar un d'aquests autèntics documents no escrits, per molt insignificants que siguin, ja que entre aquestes restes que van quedar sepultades, de forma voluntària o per accident, i l'arqueòleg, que les desenterra segles després, només hi ha un munt de segles, res més. I això posa la pell de gallina.

El sentit d'una excavació no és buscar objectes meravellosos que enriqueixin l'arqueòleg amb el seu valor econòmic, sinó obtenir la major quantitat d'informació possible de les persones que vivien en aquell lloc. Els tresors que busca l'arqueòleg no són conjunts de materials preciosos. En la gran majoria d'ocasions, aquests professionals, són immensament feliços després de desenterrar un petit fragment ceràmic que aporta una cronologia exacta a tot el que apareix al mateix nivell, o estrat, de l'excavació. També són feliços quan poden conèixer algunes de les creences d'un grup de persones que van viure fa més de 2.000 anys després que apareguin enterrades unes restes en una posició determinada o quan poden saber quina era la seva dieta alimentària, a partir d'unes llavors diminutes quasi imperceptibles o uns ossos carbonitzats. Aquest és l'únic valor de les restes que busca l'arqueòleg; un valor que es perd fora del seu context,

pel qual és necessari recordar i insistir que el que espolia i rebenta jaciments buscant *tresors antics*, l'únic que fa és destruir part del coneixement del passat. És un espoliador i és un delinqüent.

Com se sol assegurar, dur a terme una excavació arqueològica és com anar llegint un llibre, amb el *handicap* que alhora que se'n llegeixen les pàgines es van destruint per sempre. Per això, la responsabilitat dels arqueòlegs és majúscula: cal saber llegir bé el que ens diu cada fase del jaciment. I documentar-ho de forma exacta. Hi ha una part important romàntica en la professió d'arqueòleg, però també científica i investigadora. La feina comença de forma prèvia amb la documentació del que es vol excavar i conclou, després de l'excavació, al laboratori, analitzant i estudiant el material que s'ha obtingut per arribar a unes conclusions que puguin explicar-se i difondre per mitjà de publicacions o conferències i, per tant, generant coneixement.

Entre els objectes desenterrats que pertanyen als laietans, a més de les monedes de plata que imiten les dracmes de plata de la colònia grega d'Emporion, fundada l'any 575 aC a la costa empordanesa, que va ser el primer lloc que va encunyar moneda a tota la península Ibèrica i que va tenir molt a veure amb el progrés de les societats indígenes que vivien en tota aquesta zona, s'han trobat monedes de bronze, els asos i els seus derivats, encunyades el segle II aC amb la llegenda *Laiesken*, que no fa referència a una ciutat o nucli, sinó a una tribu. La llegenda es podria traduir com «la moneda dels laietans». Segons expliquen els que han estudiat aquests petits objectes carregats

d'informació, el sufix *-sken* marca un plural ètnic, de manera que les monedes amb aquesta inscripció, poden provenir d'una seca situada en un dels *oppida* dels laietans.

Els lectors d'aquesta guia trobaran un recorregut per tres dels poblats laietans que formen part de la Ruta dels Ibers, que impulsa el MAC. Són tres exemples diferents de jaciments ibero-laietans. En primer lloc, Puig Castellar, a Santa Coloma de Gramenet, conegut des de fa més d'un segle però que se segueix excavant per arribar a conèixer el seu urbanisme i la seva organització, un exemple de poblat com a assentament per controlar un territori. En segon lloc, Ca n'Oliver, a Cerdanyola del Vallès, al parc de Collserola, un assentament en el qual, sens dubte, va viure una elit social que controlava un ampli territori del Vallès. Un lloc en què a més de poder-se veure les restes excavades, es pot visitar un museu construït *ex novo* costat del jaciment. Finalment, Puig del Castell, de Cànoves i Samalús, situat al Montseny, on gairebé està tot per fer, ja que va començar a excavar-se el 2011, però que és un lloc que té la capacitat de transportar-nos al passat sense necessitat de màquina del temps. Del poc que es coneix fins ara, els experts asseguren que estem davant d'un dels poblats més destacats d'aquest grup d'ibers, que es podria convertir en una referència de l'arqueologia catalana en els propers anys junt altres jaciments com el de Burriac, a Mataró, o el de Barkeno, a Barcelona.

Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet Cent anys d'arqueologia ibèrica

Conegut des de fa més d'un segle, en concret des que el 1902 mossèn Joan Palà, un capellà inquiet de la localitat com molts sacerdots que anaven a la muntanya a la recerca de restes del passat, fins i tot abans de programes tan funestos com el concurs arqueològic *Missió rescat*, que als anys setanta animava grups capitanejats per mestres a rescatar el patrimoni espanyol, va descobrir el jaciment en trobar les primeres restes ceràmiques passejant pels seus voltants. Així va començar la història d'aquest poblat que s'ha convertit en el símbol del passat de Santa Coloma de Gramenet. Ha donat personalitat cultural i social a aquesta localitat que n'havia estat desproveïda històricament (i tòpicament) i que ha estat qualificada, alegrement, com una simple ciutat dormitori de la gran metròpoli barcelonina que té al costat. Santa Coloma de Gramenet és una ciutat on la majoria dels seus 120.000 habitants han arribat a viure-hi des de fora del seu terme municipal i, és veritat, està necessitada d'elements que la identifiquin.

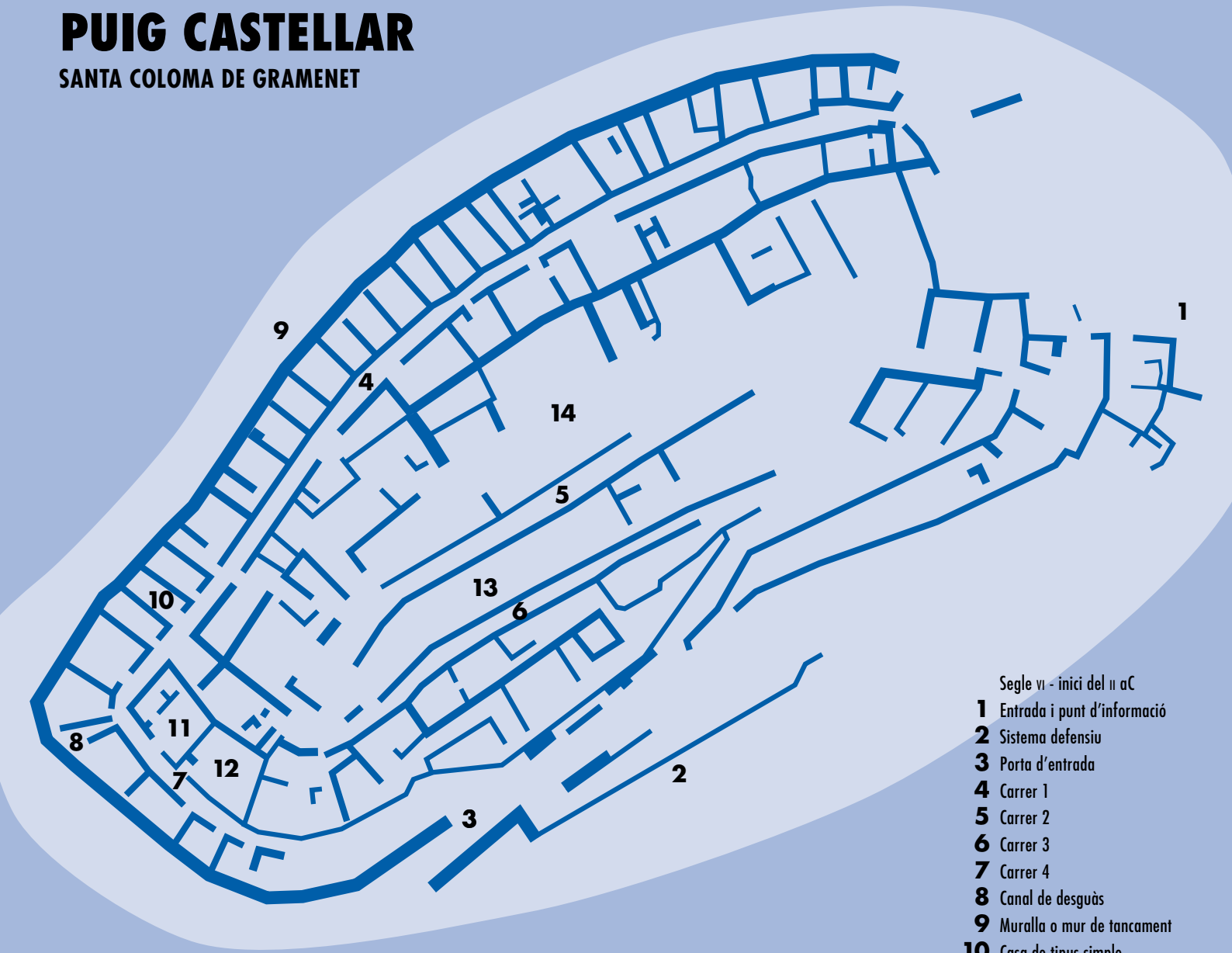
Aquest jaciment està situat al marge esquerre del riu Besòs, al nord de la comarca del Barcelonès, en un monticle privilegiat, dins el parc de la Serralada de la Marina, d'uns 300 metres d'alçària amb el nom de «Turó del Pollo», ben prosaic, que també podria dir-se turó de l'«Àguila Reial», per les vistes que domina, de gairebé 360 graus, de tot el territori circumdant: tota Santa Coloma; una mica més enllà, la ciutat de Barcelona de cap a peus i la desembocadura del riu

Puig Castellar
Santa Coloma de Gramenet

PUIG CASTELLAR

SANTA COLOMA DE GRAMENET

Segle VI - inici del II aC

1 Entrada i punt d'informació
2 Sistema defensiu
3 Porta d'entrada
4 Carrer 1
5 Carrer 2
6 Carrer 3
7 Carrer 4
8 Canal de desguàs
9 Muralla o mur de tancament
10 Casa de tipus simple
11 Casa de tipus complex
12 Casa reconstruïda
13 Mòdul d'interactius
14 Mirador

Besòs i, a l'esquerra, part del litoral del Maresme. En dies clars, asseguren que, fins i tot, més enllà de la mar, es pot veure l'illa de Mallorca. És molt possible. Només per la vista espectacular que s'albira, val la pena visitar aquest lloc des del qual es controla, ara amb la vista, però en el seu moment de forma física i militar, una vasta superfície de terreny i les vies de comunicació de gran part de la costa de la província de Barcelona i del seu interior més proper.

Des d'aquesta muntanya també es poden veure i controlar altres poblats laietans, com el de Montjuïc, on estaven situats els habitants de Barkeno. Es veu Ca n'Oliver de Cerdanyola, el Turó de Boscà de Badalona, el poblat de Montgat o el Turó de les Maleses de Montcada i Reixac. Uns llocs que, se sap, es comunicaven entre ells mitjançant miralls o elements que reflectien el sol, amb algun tipus de llenguatge pactat.

No obstant això, arribar a aquest poblat no és fàcil, tot i que hi ha diversos camins que condueixen al cim, que va estar habitat durant més de tres-cents anys. Els dubtes s'aclareixen quan, des de Santa Coloma, individualitzem el jaciment que està coronat per una estructura moderna que protegeix del sol als que el visiten en els dies de calor a l'estiu o de pluja a l'hivern. Només hem de pujar en aquesta direcció, sense perdre de vista la referència. El camí més freqüentat és la pista forestal que surt del carrer Menorca (està indicat amb un senyalitzador de la Ruta dels Ibers) , prop del carrer de Còrdova. Es triguen entre vint i trenta minuts caminant. Els més agosarats i atlètics poden fer-ho muntanya amunt pel Torrent de les Bruixes, que surt del final de l'avinguda de Ramon Berenguer IV, de

mitja hora de durada. També s'hi pot accedir des de Montcada i Reixac i des de Badalona per la carretera BV-5011. No es pot accedir amb cotxe al jaciment per cap d'aquestes rutes, ja que aquest lloc únic es troba dins del Parc de la Serralada de la Marina, una zona protegida i lliure de cotxes, però l'accés a peu és lliure.

Tots els camins conflueixen en una agradable esplanada, el pla de les Alzines, que s'ha reforestat amb espècies autòctones i s'hi han instal·lat bancs. Hi van gairebé diàriament ciclistes, vianants i amants de la natura (encara que no tinguin interès arqueològic) quan el bon temps acompanya per fer exercici, desestressar-se passejant i, sobretot, amb les vistes que es poden veure des d'un mirador sobre la ciutat. És terapèutic i reconfortant amb Santa Coloma i amb gairebé tothom.

Un cop recuperades les forces de la caminada, pot iniciar-se la visita pròpiament dita del jaciment, un lloc que sempre és accessible, no està tancat, cosa que és realment bona si no fos per les visites d'espoliadors i persones que han protagonitzat actes vandàlics a les restes i instal·lacions del jaciment, fruit, fonamentalment, de la falta d'educació i cultura: qui atempta contra el patrimoni agredeix contra el seu patrimoni. És com fer-te una ferida de forma intencionada. Incomprensible.

El jaciment té una forma ovalada d'uns 5.000 metres quadrats que ocupa la cota més alta de la muntanya, cosa que el fa gairebé inexpugnable. Per això, el habitants d'aquest poblat, que van viure aquí entre finals del segle v aC fins a l'any 200 aC, moment en què es va abandonar durant la Segona Guerra Púnica, que

va acabar donant el domini a Roma i el seu imperi, no van construir una muralla imponent amb torres de defensa i un fossat, com en la majoria de poblats ibers, sinó un mur perimetral (s'han conservat trams de dos metres d'alçària per gairebé un d'amplada, però es creu que podria haver arribat als quatre metres d'alçària). El mur envoltava el conjunt d'edificis als quals s'accedia per una doble porta protegida per un altre mur, que es va construir davant per controlar el pas dels que entraven i sortien.

Controlaven el poblat de forma fèrria amb la intenció d'espantar qualsevol persona que fos un estrany. Una de les troballes més sorprenents localitzada al poblat es va produir aquí, al peu d'aquest mur, a la zona de l'entrada. Es tracta d'un conjunt de cranis humans. Un d'ells està travessat per un clau de ferro de 25 centímetres de llarg, que li devia arribar fins al maxil·lar inferior, mentre que uns altres dos conserven marques de també haver estat perforats, tallats, raspats o potser trepanats. Segons els experts, devien estar penjats originalment a la muralla, sovint a la mateixa porta, per exhibir-los com a trofeu de guerra o per exalçar el poder guerrer d'un difunt heroic i aquests devien ser els seus trofeus; una pràctica documentada també en jaciments ibers com els del Puig de Sant Andreu d'Ullastret o el Molí d'Espígol de Tornabous i que té a veure amb la coneguda tradició celta dels cranis tallats. Cruel, sí, però la vida, ara, i molt més abans, ha estat dura i sempre una carrera per la supervivència.

I és que viure aquí no devia ser fàcil. Les excavacions realitzades des de començaments del segle XX per

Ferran de Sagarra, per l'Institut d'Estudis Catalans als anys vint, pel Centre Excursionista Puigcastellar als anys cinquanta i, les últimes, a partir dels noranta, per part de l'Ajuntament de la localitat a través del Museu Torre Balldovina, el museu de Santa Co-

Crani clavat del segle VI-III aC.

loma, del qual depenen els treballs, la museïtzació i les visites del jaciment, han deixat al descobert una quarantena de cases, una al costat de l'altra, pràcticament excavades i retallades a la roca, amb murs de contenció per evitar els desnivells, que s'alineen en carrers concèntrics al voltant del punt més alt del turó. Segons els estudiosos del poblat, estem parlant d'un grup d'unes 300 persones que devien ocupar al voltant d'un centenar de cases. Com molts dels poblets actuals de l'Espanya rural.

El passeig pel jaciment es produeix pel que, sens dubte, devia ser el carrer més llarg de tot el conjunt. Aquí podem veure cases senzilles, de planta quadrada o rectangular, que oscil·len entre els onze i els vint metres quadrats majoritàriament, però n'hi havia d'altres més complexes, on s'endevinen diverses estances i que arriben als 42 metres quadrats. Les parets seguien la tècnica de construcció ibera: sòcols de pedra seca, sense argamasses (el ciment i les rajoles cuits tal com els coneixem avui en dia és un invent romà), que és el que es pot veure en major o menor mesura per tot el poblat, encara que sobre les pedres s'aixecaven altres fileres de maons fets de fang i palla cuits al sol, que el temps, lamentablement, ha destruït, de manera que aconseguien una major altura.

Tot s'arrebossava amb argila líquida o calç. Les teulades es feien amb bigues de fusta, amb canyes tallades de les que creixen al costat dels rius i rierols, i es remataven amb capes de fang gruixudes barrejades amb palla per impermeabilitzar-ho. Algunes cases podien arribar a tenir dos pisos. Tot estava tancat, només hi havia una porta i un forat perquè sortís el fum de la foguera on feien el menjar i s'escalfaven. No cal imaginar-s'ho, cal veure-ho, perquè els responsables del jaciment han reproduït un d'aquests habitatges, l'anomenada «casa 19», situada al carrer 4; un dels habitatges més grans amb 35 metres quadrats, en el qual es poden veure totes aquestes tècniques antigues. Això permet fer-nos una idea molt propera de com devia ser la vida aquí. No està malament aquest petit habitatge amb vistes privilegiades! No entenc com a cap hostaler espavilat no se li ha acudit incloure'l en alguna oferta per a caps de setmana, amb un ambient a l'antiga.

Caminar per aquest carrer *principal* de Puig Castellar no és gens còmode: els laietans de Santa Coloma eren, sens dubte, bons urbanistes i van construir, retallant la roca en una ve baixa perfecta, una claveguera per on baixava l'aigua fins a desguassar per la part més baixa del carrer en una obertura que es pot veure clarament al mur protector. Es va construir perquè les cases, que en aquest punt estan situades en una cota més baixa que el carrer, no s'inundessin durant les pluges i per eliminar les aigües sobrants de les cases i de la part superior del poblat. En alguns trams s'han conservat les lloses que cobrien aquesta canalització, però en la majoria ha quedat al descobert, per la qual cosa cal anar mirant on es trepitja. Res greu.

Es creu que les estructures de cases més complexes no són sinònimes d'una posició o riquesa superior respecte a altres veïns que vivien a les estructures més senzilles, sinó que corresponien a famílies més grans. De fet, alguns dels objectes més singulars localitzats en el poblat durant les excavacions van aparèixer en alguns dels habitatges més senzills. Entre ells un tresoret de monedes o el símbol d'aquest jaciment: un enorme capfoguer de ferro fos datat entre els segles IV i III aC de més d'un metre de llarg i gairebé 40 d'alçària, decorat amb un cap de toro en un extrem i un de cabra a l'altre. És una troballa única a l'arqueologia catalana, potser d'importació, podria haver arribat a través del comerç amb els grecs, d'on sembla que prové. Diuen els que van localitzar el tresor i el capfoguer que estaven enterrats de manera intencionada pels

Capfoguer de ferro.

seus amos, segurament esperaven recuperar-los, tard o d'hora. No va ser així. El capfoguer estava clavat a terra de forma vertical, de manera que devia crear una gran impressió en el feliç arqueòleg que el va localitzar, tot i que només va trobar una de les dues peces que, sens dubte, formaven parella.

En la majoria d'habitatges també van quedar restes de les activitats domèstiques que s'hi realitzaven, sobretot de les agrícoles, ja que es van localitzar un bon nombre de molins per triturar el gra i elaborar pa; de les tèxtils, perquè es van trobar peses, *pondera* i fusaioles que s'utilitzaven als telers ibers, en els quals es creaven teixits de llana i lli, i, especialment, de les activitats metal·lúrgiques, ja que han aparegut un bon nombre de restes de ferro o escòria en gairebé tots els habitatges, tant als senzills com als complexos, i fins i tot en un hi havia un forn metal·lúrgic.

El conjunt més destacat d'objectes localitzats per tot el jaciment és el dels metalls, que és el més gran de

tota la Laietània: des d'armes, com espases, puntes de llança, ganivets; fins a estris domèstics i agrícoles, com enormes aixades, falçs, claus, i un llarg etcètera. Això indica una activitat militar important que podria parlar-nos d'un poblat amb un paper eminentment de control del territori.

A l'interior de les cases també s'han localitzat unes restes que ens poden sorprendre i que parlen de la religiositat i de les creences d'aquests ibers (passa, com veurem, en altres llocs al mateix moment). Parlem de les restes de nens, sempre bebès prematurs o nounats menors d'un any, que eren enterrats al costat dels murs de les cases (a les zones menys afectades pel trànsit quotidià), però, en tot cas, per sota del paviment dels habitatges en què vivien els seus pares i germans. No se sap si se senyalava la seva presència d'alguna manera o no. A Puig Castellar, s'han localitzat mitja dotzena de nens en, almenys, quatre de les cases. Són nens petits enterrats en posició fetal amb els braços i cames doblegats, en una posició que recorda la que havien tingut al ventre de les seves mares, com si la terra que els havia d'acollir fos un se-

Eines agrícoles.

Enterrament d'un nounat localitzat a l'interior d'una casa.

gon úter matern, no podien pensar que un arqueòleg, 2.500 anys després els desenterraria per estudiar-los!

En qualsevol cas, les seves famílies creien que els protegien o els ajudaven a ser fèrtils per tenir nous fills. Aquests bebès inhumats s'han pogut datar entre els segles V i IV aC. És molt probable que moltes de les restes que en les primeres excavacions es van identificar com a restes de sacrificis d'animals (que s'enterraven també a l'interior de les cases) siguin, en realitat, d'aquests nadons morts de manera prematura, però que no s'haguessin identificat com a tals.

Aquesta pràctica sorprèn, sobretot si tenim en compte que els ibers incineraven els morts i dipositaven les cendres a les necròpolis, fora dels poblats, enterrades en petites urnes de fang al costat d'alguns dels objectes de valor del mort, amb seu aixovar funerari.

La necròpolis dels habitants d'aquest poblat de Santa Coloma no s'ha localitzat en cap zona propera, com seria lògic esperar. No és un cas aïllat. A diferència del que passa amb el món iber del sud-oest peninsular, on les necròpolis són el més conegut, en el cas dels ibers catalans se n'han localitzat molt poques. Però enterrar-se segur que s'enterraven. Aquesta absència d'enterraments impedeix tenir una informació material i espiritual important d'aquests pobles. En el cas dels petits bebès, que no havien ingressat a la comunitat, se'ls devia donar un tracte diferent que als nens i, sobretot, als adults i per això se'ls enterrava a casa.

A partir del 1997 des del Museu Torre Balldovina es va impulsar un projecte per fer comprensible aquest jaciment a tothom. Des de llavors s'excava cada any i, com a resultat d'això, s'han descobert un nou carrer de més de 20 cases que no s'havien excavat, un

Reconstrucció d'un ritual d'enterrament.

desballestador (el del mur del carrer per on s'entra al poblat) i una nova part de mur que envolta el poblat. Aquestes excavacions han acabat amb la consolidació de les noves restes. Després de recuperar fins al 2002 el sector nord-oest del jaciment, ara s'excava el sector nord-est, que roman encara verge, amb la intenció de recuperar noves cases i el mur de tancament d'aquesta zona que sembla perdut i desdibuixat.

Campanya d'excavació al jaciment.

Els materials procedents del jaciment s'han de visitar al Museu Torre Balldovina, malgrat que una part de les restes (les de les primeres excavacions) es conserven al Museu Arqueològic de Catalunya (MAC), que n'exposa les més destacades. Gran part de la seva exposició permanent, titulada *Santa Coloma de Gramenet: la muntanya, el riu i la ciutat* està dedicada als ibers. En destaquen dos diorames en què es recrea

l'interior de dues cases amb els seus habitants, una família, a mida natural.

A la «sala dels tresors» del museu s'exposen les joies de la corona: el capfoguer de ferro forjat, que impressiona per la seva grandària i el seu bon estat, i unes quantes monedes recuperades al Puig Castellar, a banda del tresor que es va trobar de forma

Museu Torre Balldovina.

casual als anys quaranta del segle passat, format per gairebé 400 monedes que s'encunyaven a la colònia d'Empúries o imitacions i que algú va enterrar per conservar-lo. També es pot veure (tot i que és una reproducció) el pes de balança de gairebé mig quilo, que té una argolla i una inscripció en iber que, pel que sembla, parla del seu propietari. L'original és al MAC, on també hi ha el crani perforat que, com

Peveter amb els atributs de la deessa Demeter.

que es tracta d'una mena de *Dama d'Elx* de Santa Coloma, s'ha reclamat al museu barceloní, però ha declinat cedir-lo perquè és una peça excepcional i molt fràgil. Fins ara era impossible reproduir-lo, però gràcies a la tecnologia s'està ultimant un projecte per fer-lo amb una impressora 3D que farà una còpia fidel i, així, es podrà incorporar a l'exposició permanent del museu colomenc. No serà el mateix que l'original, però serà molt didàctic i pot convertir-se en el centre d'atenció de tots els que visitin aquest museu. També formen part d'aquesta cambra dels tresors o *sancta sanctorum* de Puig Castellar una petita placa de plom amb inscripcions en iber a les dues cares, que s'ha interpretat com una carta comercial, i un dels dos peveters en forma de cap femení assimilable a la deessa Demeter o Tanit que s'han localitzat al jaciment utilitzats com a cremadors de perfums o com a ofrena sepulcral.

Ca n'Oliver de Cerdanyola del Vallès La casa i el museu dels laietans

La visita al poblat iber del Turó de Ca n'Oliver, a Cerdanyola del Vallès (Vallès Occidental), situat al damunt d'un petit turó d'uns 138 metres d'alçària, al bell mig del parc natural de Collserola, no deixarà indiferent als interessats a conèixer les societats que van viure en el passat, l'arqueologia en general i els ibers en particular. En pocs llocs de Catalunya es pot veure a molt pocs metres un jaciment en el qual se segueix excavant i, al costat, un museu que exposa el material obtingut en les excavacions de forma molt didàctica. També és un bon exemple de com ha evolucionat l'arqueologia catalana pel que fa a la forma d'entendre com afrontar l'estudi i la recuperació d'un jaciment i quins són els seus objectius finals.

Vitrina de l'exposició permanent del museu.

Ca n'Oliver
Cerdanyola del Vallès

CA N'OLIVER

CERDANYOLA DEL VALLÈS

1 Fossat (final s.IV-III aC)
2 Camp de sitges (s.IV-I aC)
3 Porta sud (finals s.IV-III aC)
4 Carrer (mitjans s.V-III aC)
5 Casa de l'ibèric final (s.II-I aC)
6 Superposició de cases (s.V-I aC)
7 Casa de l'ibèric ple (mijans s.V-III aC)
8 Casa de l'ibèric antic (s.VI-V aC)
9 Barri superior (s.V-I aC)
10 Casa del teler i magatzem (s.II-I aC)
11 Taller metal·lúrgic (s.IV-III aC)
12 Cases i magatzems (s.V-III aC)
13 Torre i porta est (s.IV-III aC)
14 Muralla ibèric ple (mitjans s.V-III aC)
15 Muralla de l'ibèric final (s.II-I aC)
16 Edificis ibèrics reconstruits
17 Zona de sitges interior (s.IV-I aC)
18 Barri nord (s.V-I aC)
19 Cabana i sitges medievals (s.IX-XI dC)
20 Superposició de cases (s.V-I aC)
21 Museu
Sitges

Proposem fer una visita a l'inrevés: primer, entrar al museu i, després, recórrer el jaciment, encara que l'ordre no altera el producte i es pot fer de forma contrària. Inaugurat l'octubre del 2010, el Museu de Ca n'Oliver és un dels últims exemples de museu d'una època, la del boom immobiliari espanyol, en què es van construir un bon nombre de centres culturals, molts d'ells sense un projecte consolidat al darrere. No és el cas d'aquest museu de nova planta construït per l'equip AV-62 Arquitectes al costat, més ben dit, dins el jaciment, ja que ocupa un lloc a la mateixa muntanya on es troba el poblat, en el qual s'havia explotat una antiga pedrera.

El nou edifici, a més, recupera l'antic perfil topogràfic del turó i la trama urbana del poblat. La unió del museu i el jaciment fa que l'edifici, malgrat tenir més de 1.070 metres quadrats, passi gairebé desapercebut si es veu des de les muntanyes veïnes del barri de Montflorit. A més, el terrat, que iguala la cota màxima del jaciment, es converteix en una terrassa esplèndida des d'on es poden contemplar Cerdanyola i els voltants i és un lloc idoni per celebrar actes les nits d'estiu.

Entrant a la sala del primer pis del museu, on es mostra l'exposició permanent *Cerdanyola, terra d'ibers*, la sensació és que hi viu gent i que no estem sols durant la nostra visita. Durant el recorregut no deixen de sentir-se, a part de l'alegre cant dels ocells que fan que la natura s'hagi colat en aquesta enorme sala d'exposicions de 300 metres quadrats, el so d'un martell que colpeja el metall en una forja, el torn d'un terrissaire que no para de girar creant recipients de

Vista de l'edifici del museu a tocar del jaciment.

fang de totes les mides, la remor dels camperols mentre realitzen les feines del camp o tenen cura del seu bestiar, o el lament d'un grup de persones per la mort, segur, d'un ésser estimat . El truc és fàcil. A més del mig miler de peces exposades provinents del jaciment i d'altres jaciments ibèrics de la localitat, com Can Xercavins, situat tot just a 500 metres, s'han instal·lat més de mitja dotzena de vídeos en què es recreen la vida i els hàbits diaris de les persones que van viure aquí entre els segles VI i meitat del segle I aC, uns 500 anys en què el jaciment va estar habitat de forma ininterrompuda.

No hi ha dubte que al museu hi viu gent quan veiem que un grup de persones, els protagonistes potser d'aquestes activitats que escoltem, ens miren des de l'interior de les vitrines. En realitat, són persones, ens expliquen els responsables d'aquest centre, vinculades a entitats socials de Cerdanyola que han posat vestits i caracteritzats d'ibers. Són els mateixos que

apareixen en un vídeo d'animació en 3D que incorpora persones utilitzant la tècnica del croma i que es passegen entre les ruïnes del poblat, parlen entre ells a les portes d'aquest lloc o en un dels seus carrers, vigilen des de les altes torres, realitzen diferents tasques quotidianes o compren productes en un dels carrers de l'antic Ca n'Oliver. És el que té la tecnologia moderna.

I és que estem en un lloc, sense oblidar el rigor que requereix una ciència com l'arqueologia, on es produeix un viatge al passat, eminentment didàctic i divulgatiu, dedicat al públic familiar, tal com ho va pensar i ho va portar a la pràctica un dels seus impulsors, Joan Francès, arqueòleg i tècnic de patrimoni de Cerdanyola, que excava aquí des de 1986, quan un grup d'arqueòlegs i alumnes d'arqueologia van plantejar a l'Ajuntament de Cerdanyola reprendre els treballs arqueològics del jaciment citat, el 1919, per Bosch Gimpera i, després excavat, el 1954, per Josep Barberà, dos dels pares de l'arqueologia i la història antiga de Catalunya. Cal reconèixer el mèrit d'aquests investigadors, que malgrat el poc crèdit que van tenir els ibers durant el franquisme —que defensava de forma despectiva i simplista que eren grups que venien del sud, africans, que es van unir amb els celtes, que venien del nord, formant al centre els celtíbers—, van destinar els seus esforços a estudiar-los i comprendre'ls.

D'aquestes persones que van reprendre les excavacions, n'han sortit alguns dels tècnics que dirigeixen l'arqueologia a Cerdanyola avui dia, com també un grup d'animosos amants del passat que van formar el Col·lectiu de Recerques Arqueològiques de Cerdanyola (CRAC) que, primer, van excavar al poblat entre el 1987 i el 1991 i, després, van seguir, i segueixen avui, programant activitats, com l'obertura els caps de setmana del jaciment, amb visites guiades i tallers d'escriptura, ceràmica, encunyació de moneda o tèxtil ibèrics, creats per difondre la cultura ibera. Unes activitats que atreuen milers de persones a Ca n'Oliver cada any.

Activitat familiar Vae Victis.

Al museu es realitza un recorregut vital pels laietans. «El museu va néixer amb la voluntat d'explicar la cultura ibèrica i qui eren els laietans, per tal de donar resposta a moltes preguntes que la gent ha formulat en els anys de visites. No sé si ho hem aconseguit però, des que es va obrir el museu, quan la gent ens pregunta on són les ceràmiques, les armes, les restes de les persones i tota la quantitat de material que surt a l'excavació, els podem dir que són aquí. I la veritat és que és una col·lecció molt bona.» explica Francès.

Entre els elements que més criden l'atenció, hi trobem diverses escenografies d'impacte. En una, que rep el visitant, hi ha més de cinquanta sacs apilats que permeten veure el gra que els ibers de Ca n'Oliver guardaven en una de les moltes sitges del poblat. A l'altra, al costat de les peces originals, es presenta la restitució d'una escultura d'un lleó de pedra a partir de dos fragments recuperats durant els treballs de re-

Escenografia de la quantitat de gra que cabia en una sitja.

forma i urbanització del proper carrer València; una peça excepcional que pertanyia a un monument funerari de la necròpolis que encara no s'ha trobat i que constitueix, a dia d'avui, un dels pocs elements d'escultura zoomorfa ibèrica a Catalunya. En una tercera escenografia es reprodueix amb ampolles apilades la quantitat de vi que podia transportar-se en una de les àmfores en què es portava el vi a Roma i arreu del territori. Hi cap molt més del que sembla!

Entre els materials més abundants, hi trobem els ceràmics, que inclouen riques ceràmiques de pasta clara

decorada amb formes geomètriques típiques del món iber per emmagatzemar i transportar el gra. A Ca n'Oliver s'han localitzat més d'una trentena de peces ceràmiques en les quals s'han realitzat inscripcions esgrafiades (quan el fang estava tou, abans de coure'l) en alguna de les seves parts. Una d'elles és un got de ceràmica grisa, que es va localitzar en múltiples fragments que es van haver de restaurar, que presenta

Olla amb inscripció ibèrica.

a la zona del coll, per sota de la vora, una inscripció en la qual es pot llegir un nom de persona format per *bilos* i *arker*. Està seguit per la forma *—egiar*. Els que estudien la llengua iber encara no l'han pogut desxifrar, un altre dels enigmes dels ibers, però interpreten el sufix *—egiar* com un verb de significat pròxim al llatí *fecit*, una marca d'autoria: «Bilosarker ho ha fet» o , fins i tot «Fet per Bilosarker», de manera que tindríem el nom d'un dels habitants d'aquest lloc: Bilosarker. Aquesta fórmula s'ha trobat en dues altres ceràmiques. Però aquesta peça té una altra peculiaritat: el cos s'ha decorat amb una composició que sembla que repre-

senti un paisatge (això ho dic jo, no els especialistes que l'han estudiat), en el qual sembla que hi hagi unes muntanyes i unes espines de peix que podrien ser lleres de rius i rieres que van des de les muntanyes al mar. Així, podríem dir que Bilosarker és un dels primers paisatgistes que es coneixen. Aneu a veure-la, a veure si tinc raó!

A fora, al jaciment, podem realitzar un ampli recorregut (Ca n'Oliver compta amb una rampa que permet que les persones de mobilitat reduïda recorrin gran part de les restes sense necessitat de més ajuda) pels llocs d'on s'han obtingut totes les peces exposades, una part insignificant pel que fa a les milers que han proporcionat les excavacions que es conserven perfectament inventariades al magatzem del museu. No deu haver estat fàcil conservar i recuperar aquestes restes situades en un barri de Cerdanyola del Vallès densament habitat, tal com es veu en les nombroses vivendes que ocupen el que havia estat un espai verd de les muntanyes veïnes, que podrien comparar-se amb enormes màquines de guerra que intenten assaltar i conquerir aquest poblat.

En efecte, el creixement urbanístic descontrolat dels anys seixanta i setanta de Montflorit va representar una amenaça real per a Ca n'Oliver, però hi ha hagut una mica de sort en la història recent del jaciment. Tot i que en la zona més alta del promontori (on els especialistes solen situar els edificis més destacats i importants, ja siguin santuaris o temples, centres de poder o habitatges de les elits) es va construir un enorme dipòsit d'aigua i dues torres d'alta tensió i es va enterrar una enorme canonada que, des del dipòsit, creuava

el jaciment; a la zona sud del poblat es va construir un parc infantil, un lloc d'oci que moltes persones, que visiten ara aquest lloc en companyia dels seus fills o néts, segueixen recordant. Jo hi he jugat un munt de vegades! I això ha permès salvar les estructures antigues.

Les excavacions han viscut diferents etapes. Ara el visitant pot fer-se una idea força aproximada, veient les restes excavades i restaurades, de com era l'estructura d'un dels principals carrers i les cases situades dins de la muralla, com era part d'aquest perímetre de defensa, en realitat un mur corregut a la part posterior de les cases d'uns 80 centímetres d'ample, realitzat en pedra a la part baixa i rematat amb enormes maons fets amb fang, palla i aigua, que van acabar, quan ja no era necessària la protecció, omplint el fossat situat als peus. Es pot veure com era la imponent porta d'accés principal, situada al barri sud, que es projecta cap a l'exterior de la muralla amb uns murs paral·lels de sis metres de llarg per un d'ample i de la qual seria impossible escapar del control dels guerrers que vigilaven des d'allà. Una porta de la qual s'han conservat, fins i tot, els forats on aniria encaixada. O com era el fossat, amb un pronunciat perfil en ve baixa, que envolta tot el poblat paral·lel a la muralla, impedint l'accés de l'enemic; un lloc on s'han localitzat durant els treballs arqueològics restes de ceràmiques i, sobretot, de peces de metall com eines agrícoles i armes: espases, llances i dos *umbus* d'escut (unes peces de metall que es col·loquen a la part externa per reforçar-lo i protegir la mà); unes peces que es van llençar allà, asseguren els arqueòlegs, quan el fossat ja no era necessari per defensar el poblat, al voltant de l'any 200 aC.

També s'han recuperat una segona torre trapezoïdal al barri est annexionada a una nova entrada al poblat i un *nou* barri que s'està excavant en els últims anys.

Però fins al 1991 les excavacions van acabar de la pitjor manera possible: omplint i tapant amb terra les estructures per conservar el camí d'accés al dipòsit d'aigua. Quina feinada inútil! Excavar i desenterrar, per després tornar a enterrar. Per sort, tot va canviar el 1998, quan, després de sis anys de no excavar, es va reprendre la feina, i van aflorar moltes de les estructures i de l'urbanisme que avui podem veure. Va ser llavors quan es va desviar la línia d'alta tensió, es va soterrar la de baixa tensió i es va resituar la canonada d'aigua fora de la zona arqueològica, cosa que va permetre retirar les dues torres elèctriques del mig del jaciment. Amb tot, era impossible eliminar el dipòsit, per la seva enorme complexitat. Tampoc valia la pena l'esforç que suposava, perquè la construcció, sense dubte, es va emportar qualsevol resta del passat. Per sort sí que se n'ha dissimulat la impressionant estructura darrere d'una tanca tanca de fusta (formada per troncs clavats), que l'amaga.

Exceptuant la zona ocupada pel dipòsit, des d'aquell moment ja era possible excavar extensament en qualsevol lloc del poblat, uns treballs que han permès identificar fins a vuit moments d'ocupació, superposats, des del segle VI fins al segle I aC . S'han anat realitzant a tot el cim del poblat i han delimitat tres barris: el nord, el sud i l'est, en el qual s'han identificat unes 50 cases, ja que l'oest és la zona ocupada per l'antiga pedrera i ara pel museu.

El jaciment està obert al públic des del 7 de novembre del 1999 i avui dia mostra un recorregut de gairebé 7.000 metres quadrats. El museu i jaciment són un dels monuments històrics més visitats del municipi. El que més destaca, a part de l'enorme retallada a la roca i l'entrada monumental, és la presència de tres habitatges. Es tracta de la reconstrucció de diverses cases, cadascuna d'un moment diferent del poblat,

Cases ibèriques reconstruïdes.

aixecades en una zona arrasada durant la construcció del dipòsit. A l' interior s'han reproduït estris, peces ceràmiques i eines que s'utilitzaven a l'antiguitat; uns materials que es mostren i expliquen durant les visites, sobretot d'escolars que, des del curs 1999-2000, pugen, gairebé diàriament, al jaciment.

Hem dit que els ibers eren també comerciants i que compraven i venien productes amb fenicis, grecs,

púnics i romans. Quins productes venien? Fonamentalment els excedents agrícoles, sobretot cereals i vi, però també fibres tèxtils o metalls. El control del comerç d'aquests productes estava controlat per les altes jerarquies socials i de poder, que els emmagatzemaven i després els intercanviaven per productes d'importació, com ceràmiques fines, objectes metàl·lics que ells no podien fer, joies o teixits extraordinaris. És el que es pot veure al jaciment de Ca n'Oliver. Fora de la muralla, però controlats directament des de la porta monumental, es troba un camp de sitges que servia per emmagatzemar l'excedent del cereal que després s'intercanviava per productes de luxe procedents de la zona de Grècia fins al segle IV aC o de la península Itàlica des del segle III, que donaven prestigi als que hi accedien. La profunditat mitjana d'aquestes sitges és d'uns tres metres, encara que algunes superen els cinc i, com hem vist al museu, tenien una capacitat molt gran per emmagatzemar, durant molt de temps, el blat i l'ordi, que servirien per alimentar tot el poblat durant tres o quatre anys. Al costat del fossat, el camp de sitges és la zona d'on s'han recuperat més objectes que il·lustren el poder d'aquest poblat, ja que quan aquestes estructures deixaven de ser útils s'emplenaven de materials de rebuig que s'han quedat allà fins que es van recuperar durant l'excavació.

Entre les restes recuperades més interessants al poblat hi ha, almenys, 31 esquelets humans d'infants, gairebé acabats de néixer enterrats a l'interior dels habitatges; un fenomen que juntament amb les restes d'animals petits, sobretot ovicaprins (cabres i ovelles), es va documentar per primera vegada aquí, a Catalunya, durant els treballs arqueològics realitzats el 1960 i el

1961. Aquí les inhumacions infantils, també en posició fetal amb les cames i els braços doblegats, apareixen en àmbits relacionats amb altres dipòsits rituals.

Inhumació infantil i diversos sacrificis d'ovicàprids sota el paviment del taller metal·lúrgic.

No són les úniques restes humanes localitzades. Dins d'una sitja del barri nord es van trobar les restes d'una persona, ajaguda boca amunt amb els braços aixecats sobre l'esquena a qui li faltava el crani. Es tracta d'uns ossos que demostren que la zona va estar ocupada durant l'alta edat mitjana; una ocupació, expliquen els experts, després d'estudiar i analitzar els ossos per radiocarboni, que va poder iniciar-se al segle VIII en plena època islàmica, en un hàbitat constituït per cabanes, encara que la documentació apunta que a finals del segle IX hi va haver un castell. Però aquesta és una altra història.

El 21 de febrer de 2017 el treball de recerca i reintegració dut a terme des de fa anys en Ca n'Oliver

va ser reconegut per la Generalitat de Catalunya que li va atorgar la màxima protecció que es pot oferir al patrimoni en aquesta comunitat: el de Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) per la seva singularitat, excepcionalitat i la seva capacitat discursiva, remarcant que el lloc és un espai patrimonial de primera magnitud.

Puig del Castell de Samalús
Un passeig per la ciutat perduda de Lauro

El jaciment ibèric de Puig del Castell de Samalús deixa clar que no cal fer expedicions a l'altra banda del món buscant ciutats perdudes de les quals només es tenen escasses notícies i unes quantes restes. Al Vallès Oriental, tot just a 40 quilòmetres d'una metròpoli com Barcelona (menys d'una hora en cotxe), en una petita muntanya d'una mica més de 600 metres d'alçària, als primers contraforts del massís del Montseny i dins dels límits d'aquest parc natural, trobem una ciutat perduda que ha estat amagada durant segles.

Aquest lloc ha estat l'últim a incorporar-se a la llista de jaciments laietans, ja que es coneix des de l'any 2011, quan van començar els treballs arqueològics. Això no significa, tanmateix, que sigui el menys important. Tots els jaciments tenen un gran potencial fins que no s'esgota l'excavació de les restes arqueològiques, i ni Puig Castellar ni Ca n'Oliver estan esgotats, i per això us en recomanem la visita ara, però d'aquí a uns anys també, per veure què han donat de si els treballs i com ha anat creixent el coneixement que proporcionen aquestes restes. El potencial de Samalús és enorme perquè els treballs d'excavació han començat fa tan sols sis anys —l'última campanya arqueològica ha estat la de l'estiu del 2016—, uns 100 dies de treball en total i una mica més d'un 1 % del jaciment i, per tant, encara està tot per fer.

Encara que l'existència d'aquest lloc tan privilegiat i amagat es coneixia des de meitat dels anys cinquanta del segle passat, havia passat desapercebut. L'arqueòleg vallesà Josep Estrada havia publicat que havia localitzat restes ceràmiques ibèriques i «amuntegaments de pedres» en aquesta muntanya, però no va saber veure la magnitud de l'assentament, ni identificar les pedres amb la contundent muralla, cosa que, inexplicablement, s'ha mantingut durant cinquanta anys més, durant els quals ningú ho va investigat.

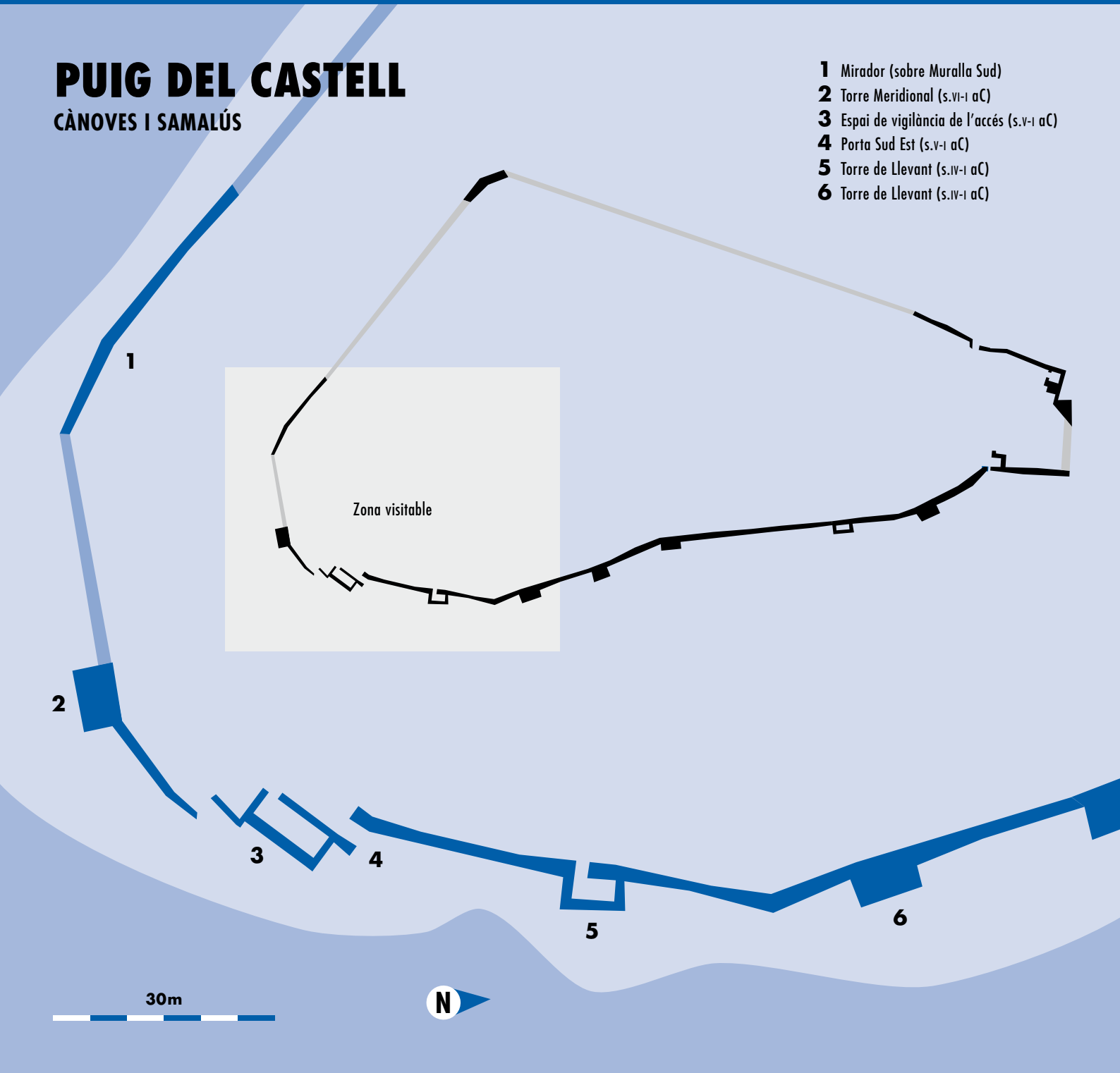
Sota aquest bosc frondós s'amaga la ciutat ibèrica de Lauro.

Puig del Castell
Cànoves i Samalús

PUIG DEL CASTELL

CÀNOVES I SAMALÚS

Al lloc, s'hi pot arribar per la carretera BP-5107, des de Cànoves o des de La Garriga, però no hi podem accedir amb cotxe. Aquest és un altre dels seus encants. Arribar al poblat no és fàcil, però l'esforç val la pena, us ho garanteixo, i, a més, té premi. El vehicle s'ha de quedar al pàrquing del centre cívic de Samalús, ubicat a les antigues Escoles de Samalús, construïdes per l'arquitecte de La Garriga Manel J. Raspall el 1919, en estil noucentista. Destaca, a part de l'intens color salmó, una sanefa de rajoles blaves que recorre tota la façana de l'edifici i uns arcs blancs que remarquen la porta d'entrada i les finestres. Del costat de l'aparcament surt un camí, el «Sender de Miquel Tarradell», en record a un dels grans pares de l'arqueologia catalana —juntament amb Joan Maluquer de Motes i Pere Palol— que passava temporades per aquesta zona.

Perdoneu la confessió personal, però vaig tenir la sort de conèixer-los a tots tres. Va ser a mitjan dècada dels anys vuitanta del segle passat, ells com a brillants professors en la plenitud de la seva carrera investigadora, jo com a alumne principiant de la Facultat de Prehistòria i Història Antiga de la Universitat de Barcelona. Les seves classes, que cada un feia amb el seu estil, eren de les que no s'obliden mai.

El camí ascendent d'un quilòmetre i mig, aproximadament, s'ha de fer caminant, però és apte per a tots els públics que s'ho prenguin amb calma. Són uns 40 minuts, però no hi ha pressa. Pocs metres després d'haver començat, després de passar per les masies de Can Perera Nou i Can Flequer, i per les ruïnes de Can Martí, el sender s'endinsa, gairebé per sorpresa,

en un bosc espès format per unes alzines entortolligades que deixen veure les arrels enfonsades a terra i uns enormes pins que ens envolten i ens transporten a una altra època. Per un moment, fins i tot, podem tenir la sensació que algú ens segueix i ens espia durant l'ascens.

En altres èpoques, la zona era molt concorreguda a causa del carbó elaborat a partir de les alzines. Durant el nostre camí podrem veure restes d'aquesta activitat. Al mateix sender, que s'ha recuperat perquè es pugui fer la visita, en un parell d'ocasions descobrirem les restes, en forma d'un mantell grisenc, gairebé negre, de la crema de la fusta que els carboners del poble utilitzaven per obtenir el preuat material energètic, que després baixaven fins a la localitat carregat en mules i rucs. Un ofici que s'ha recuperat des del 1988 a nivell de festa i celebració popular, que cada dos anys l'associació cultural El Sui de Cànoves recorda reunint un bon grup de persones que realitzen actes al voltant d'aquesta activitat i aquest ofici del passat que recentment ha caigut en l'oblit.

El primer premi al nostre esforç el trobarem quan faltin uns quants metres per arribar a la meta a la part alta del turó. De cop, en una clariana del bosc, ens adonem de l'alçada a la qual hem ascendit i que, des d'aquest monticle, com un mirador privilegiat, dominem gairebé tota la plana del Vallès: la localitat de Samalús, amb l'església de Sant Andreu al mig, la Serralada Litoral, la localitat de La Garriga, el parc del Montnegre-Corredor i Collserola, i fins i tot, al fons, es veu el mar. Uns llocs que poden identificar-se fàcilment amb l'ajuda del plafó panoràmic que s'ha

Vista estratègica del territori al voltant del jaciment.

instal·lat des de fa uns anys. Els nostres avantpassats no eren rucs, ja ho hem pogut comprovar amb la visita als jaciments anteriors: sabien que llocs com aquest eren idonis per garantir la defensa i controlar el territori circumdant. La vista des d'aquest lloc ho demostra.

Al cim d'aquesta muntanya hi ha el jaciment. Quan veiem les primeres estructures, tenim la percepció que la vida s'ha aturat en aquest lloc i que tot el que hem avançat en l'espai des que hem deixat el cotxe, ho hem anat retrocedint en el temps. Qui sap si la sensació és certa i si, d'un moment a l'altre, potser apareix un iber equipat amb l'escut i la falcata disposat a defensar el poblat i tots els seus de l'enemic estranger. Però no. Els únics que poden sorprendre'ns durant la visita són animals com el senglars, descendents dels que caçaven els ibers, que des de fa segles campen al seu aire per aquestes restes, com es pot veure en alguna petjada marcada sobre el fang, als voltants

d'un algun arbre on han remogut la terra per passar la nit o al tronc d'un dels arbres que han utilitzat per gratar-se la pell dura.

Està clar que la natura s'ha aliat amb les restes i que el bosc les ha protegit dels ulls dels possibles intrusos, després de veure *in situ* com l'espessor i les arrels de l'arbrat es confonen, de vegades, amb les estructures que afloren del nivell de sòl. Però això també complica, i molt, els treballs d'excavació, ja que molts d'aquests arbres s'han fet un lloc entre les pedres dels murs. L'única activitat humana que es percep en arribar a aquest lloc són uns panells interpretatius de les estructures gairebé imperceptibles que s'han col·locat per fer més fàcil la visita, ja que representen com podrien ser els elements del poblat que ja es van coneixent.

Torre número 6.

I és que, després de sis campanyes arqueològiques, el jaciment ja mostra el seu gran potencial. Se sap que va estar habitat entre els segles V i l'I aC (o sigui,

Superposició de muralles.

abans de la fundació de la ciutat de Barcino, l'actual Barcelona). Segurament hi ha un moment anterior a la construcció de la muralla, que és la que ha proporcionat aquestes dates, però no s'ha pogut datar, encara, perquè no s'han localitzat materials.

El que sí que ja s'ha pogut delimitar és el perímetre de la muralla, un autèntic cinturó de més d'un quilòmetre de longitud, de dos metres d'ample i, en alguns dels trams que s'han conservat, tres metres d'alçària, que es va construir en aquesta primera època del segle V amb pedres enormes, algunes ciclòpies de més d'un metre d'ample, que ves a saber com van portar fins aquí els habitants d'aquest poblat, però que donen a la construcció una consistència i aparença formidable.

L'última excavació realitzada l'estiu de 2016 (com sempre aquí i a tots els jaciments, les excavacions solen ser en època estival) s'ha centrat en una de les dues portes d'accés al recinte i en dues de les set

torres localitzades fins ara, disposades a intervals irregulars al sector de llevant que deixen clara la voluntat dels seus habitants de sentir-se protegits, almenys en aquesta zona, la més accessible del jaciment. Tot i que la majoria de les torres tenen aparença de ser massisses adossades al parament extern de la muralla, l'anomenada «torre número 2» té una gran cambra a l'interior, no se sap encara amb quina funció, encara que segurament era per protegir i donar aixopluc als vigilants.

L'àrea que delimita aquesta muralla enorme, amb una forma ametllada, marcada per l'orografia del terreny, és de més de quatre hectàrees, com quatre camps de futbol, que devia acollir els habitatges i els edificis de representació, com temples i santuaris, dels quals, per ara, no se n'ha localitzat cap. Ja és possible recórrer part d'aquest mur realitzat amb pedra seca sense travar. Els treballs han permès saber que només Burriac, considerat la capital de la Laietània, supera aquest

Torre nord un cop excavada.

poblat en dimensió, que la muralla no té parangó en tota aquesta zona i que només el gran poblat iber d'Ullastret, a Girona, presenta un cinturó emmurallat semblant. Poca broma.

Però el plus que té aquest nou poblat és gran. Marc Guàrdia, responsable de la localització del jaciment i dels treballs arqueològics, va realitzar un treball de documentació i recerca prèvies exhaustives, abans de clavar per primera vegada el pic i la paleta a terra. Ell, bregat en altres jaciments ibèrics laietans, com el de Ca n'Oliver, on ha treballat durant anys, o en el poblat ausetà del Brull, està convençut que les restes d'aquesta ciutat pertanyen a un antiga amiga nostra: l'*oppidum* de Lauro, que apareix en algunes de les obres escrites per geògrafs i historiadors com Plini el Vell: aquella ciutat, recordin, productora d'un vi saborós capaç de saciar l'exquisit paladar romà que el va salvar de les crítiques d'altres vins que es produïen en el mateix territori.

Si és així, Lauro també va ser el lloc on es van encunyar un munt de monedes de les quals se n'han localitzat més d'un centenar (al gener del 2017, un total de 117 exemplars encunyades entre el segle II aC i l'any 90 aC), en què apareix sempre un jove imberbe de cabells arrissats a l'anvers i un genet que porta una palma, com a signe de victòria, al revers i sempre la inscripció «Lauro». Fent números i fent ús de l'estadística, com ha fet Guàrdia, el 76 % de les monedes localitzades han aparegut al Vallès i a menys de 30 quilòmetres d'aquest jaciment. A més, a tres quilòmetres de distància es va localitzar l'anomenat «tresor de Cànoves», que es trobava dins el terme

d'aquesta localitat, format per 41 monedes que es van amagar per preservar-les. Del total, 21 tenen la inscripció «Lauro».

Moneda de Lauro d'uns 25 mm de diàmetre.

El mateix passa amb un altre document de primer ordre que manegen els arqueòlegs: els *tituli picti*, o les inscripcions de les àmfores en què es transportava el vi. S'ha establert (després d'analitzar la pasta ceràmica) que l'origen dels envasos on apareix la inscripció llatina de «Lauro» era a centres de producció laietans ubicats al Vallès Oriental i al Maresme. Està clar que si Lauro no és el lloc que estem visitant, està molt a prop.

Una altra dada que ha permès adscriure el jaciment a aquesta antiga ciutat són els noms, ja que Lauro és la correlació toponímica de Llerona, que curiosament coincideix amb el nom d'una localitat situada al pla, tot just a cinc quilòmetres de distància del jaciment. «Els últims treballs que tractaven sobre la ubicació d'aquesta seca començaven a desplaçar la seva localització fora del Vallès Oriental, perquè faltava un jaciment important en aquesta zona, que ja ha aparegut», prossegueix Guàrdia, que ja ha presentat i

donat a conèixer els seus primers treballs en diversos congressos, amb la voluntat que el jaciment es conegui cada vegada més.

En tot cas, durant la visita es comprova que el treball és ingent. Les excavacions, sempre lentes, acompanyades d'un període d'estudi dels materials i de les estructures aniran il·luminant-nos sobre la vida d'aquests ibers. En l'última campanya, en la qual han participat alumnes i apassionats de l'arqueologia dirigits per Guàrdia, ja s'ha pogut determinar que quan van arribar els romans a aquestes terres, al segle II aC, el poblat, a diferència del que va passar en molts altres després de la II Guerra Púnica, no va ser arrasat. La colonització romana va portar moltes coses bones. Cal, però, no oblidar que els romans van conquerir el territori a base d'imposar les seves normes i les seves lleis, les dels vencedors, i estem segurs que va costar moltes vides i molts sacrificis als pobres ibers, i més tractant-se de grups guerrers acostumats a lluitar entre iguals, no contra una potència militar com la romana. Així, doncs, en aquell moment, coincidint amb la Roma republicana, aquest poblat no va acabar arrasat i abandonat, sinó que la muralla va ser reconstruïda i, almenys, una de les torres, va ser reocupada en aquesta fase, de manera que la vida va continuar i no de forma residual.

Coincidint amb l'arribada dels romans, es va fundar, això sí, la vil·la romana de Can Martí, situada al pla, a 200 metres del Puig del Castell (la mateixa que hem passat al començament del nostre camí ascendent), que va intensificar la producció i l'exportació de vi i de la qual només s'ha documentat una petita part,

corresponent a la part urbana d'una vil·la. Per fi, al segle I aC, el poblat va ser abandonat, al voltant de l'any 50 aC, fins ara, que comença a rebre les primeres visites.

El 1998 es va realitzar una gran exposició sobre els ibers en la qual el jaciment de Ca n'Oliver de Cerdanyola del Vallès només existia per al món acadèmic i no figurava en cap guia ni es feien recomanacions per visitar-lo. Avui, en canvi, és un dels jaciments de l'edat del ferro a Catalunya més recomanables per visitar —el 2016 va tenir 15.000 visitants—, com hem vist més amunt. Podia donar-se una situació semblant amb el poblat de Samalús: la irrupció al panorama de l'arqueologia i la història d'aquest nou assentament de Lauro, amb el seu gran potencial, planteja un tema tan crucial com és el de la capitalitat de la Laietània.

Ningú discuteix el poder de Burriac, el jaciment situat entre Mataró i Cabrera de Mar, que controlava el comerç marítim de tota aquesta zona. El que passa és que de les seves deu hectàrees d'extensió no se'n pot visitar gairebé cap estructura. El mateix passa al jaciment barceloní de Barkeno, l'enorme poblat ibèric que controlava el comerç a la desembocadura del Llobregat, situat als peus de la muntanya de Montjuïc. Del jaciment, només se'n coneixen dues monedes. Només dues? Una va desaparèixer al començament de la guerra civil del Gabinet Numismàtic de Catalunya i una altra *ha viatjat* fins al Museu de Copenhaguen de Dinamarca. També es coneixen d'aquest jaciment un conjunt d'enormes sitges, les més grans del món ibèric català, que deixen patent el poder dels

ibers que vivien en aquest *oppida*, que és l'origen, sens dubte, de l'actual Barcelona. La importància d'aquests dos centres ha portat als especialistes a plantejar una bicapitalitat ibera dels laietans repartida entre Burriac i Barkeno. El tercer en discòrdia serà, i cada vegada sembla més clar, el jaciment de Samalús, amb les seves quatre hectàrees i un sistema defensiu potent i complex, i tot el que des d'ara es vagi recuperant amb les excavacions arqueològiques.

– – – – –

Visites realitzades el calorós 8 d'agost del 2016 al jaciment de Samalús amb la companyia de l'arqueòleg i director de les excavacions Marc Guàrdia; un dia de tardor temperat, el 19 d'octubre del 2016, al jaciment de Ca n'Oliver de Cerdanyola del Vallès amb la companyia del director del museu i responsable de les excavacions Joan Francès, i un dia d'hivern fred i plujós, el 25 de gener del 2017, al jaciment de Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet, amb la companyia de Magda Clavell directora del Museu Torre Balldovina d'aquesta ciutat.

Puig Castellar

Museu Torre Balldovina
Plaça Pau Casals, s/n
08922 Santa Coloma de Gramenet
933 857 142
museutorreballdovina@gramenet.cat
www.museu.gramenet.cat

Com arribar-hi?
Des de Barcelona metro L1, parada Santa Coloma. Al costat de la sortida del metro hi ha la parada dels dos autobusos que porten al poblat ibèric:

Línia B30, parada Av. Ramon Berenguer IV - Garcilaso de la Vega (codi 108561), i pujar al turó caminant pel torrent de les Bruixes.

Línia 800, parada Còrdova - Menorca (codi 101883) –davant dels Mirador dels Ibers–, i pujar al turó caminant per pista forestal que surt del carrer de Menorca.

Accés amb vehicle propi per la BV-5011. En arribar al coll, seguir per la urbanització Vallensana i pujar el darrer tram del turó caminant per pista forestal.

Ca N'Oliver

Museu i Poblat ibèric de Ca N'Oliver
València, s/n
08290 Cerdanyola del Vallès
936 923 322
museucanoliver@cerdanyola.cat
www.museucanoliver.cat

Com arribar-hi?
L'accés des de l'autopista de Barcelona-Terrassa es fa per l'avinguda Canaletes, l'avinguda de Guiera i el carrer de Santa Rosa; gireu a mà esquerra per l'avinguda Flor de Maig, tombeu pel carrer Montflorit i continueu pel carrer València, on hi ha l'entrada del jaciment.

Puig del Castell

Ajuntament de Cànoves i Samalús
Masia Can Casademunt, s/n
08445 Cànoves i Samalús
938 840 692
info@muralles.cat
www.muralles.cat

Com arribar-hi?
Tant si veniu de Cànoves, Llinars com La Garriga, cal que preneu la carretera BP-5107. Al punt quilomètric 37,5 trobareu l'entrada al pàrquing del Centre Cívic de Samalús, on comença l'itinerari. Si veniu de Granollers o Les Franqueses per la carretera BV-5151, preneu la carretera BP-5107 en direcció Samalús i La Garriga.

Terra de laietans

Autor
José Ángel Montañés

Assessorament científic
Magda Clavell
Joan Francès
Marc Guàrdia

Fotografies
Museu d'Arqueologia de Catalunya
Museu i Poblat ibèric de Ca n'Oliver
Museu Torre Balldovina
Conxita Ferrer
Marc Guàrdia
Albert L. Rovira
Il·lustracions
Francesc Riart
Correcció de textos
Servei de Llengües. Universitat Autònoma de Barcelona

Edició
Museu d'Arqueologia de Catalunya.
Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
Coordinació editorial
Anna M. Garrido
Documentació
Aina Muñoz

Segons projecte gràfic de
Albert Planas
Impressió
Imprenta Ofsset Derra

Dipòsit legal B 29765-2017
ISBN 978-84-393-9648-2
Primera edició Desembre 2017

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Montañés, José Ángel, autor

Laietans. – Primera edició. – (Històries ibèriques)
ISBN 9788439396482
I. Museu d'Arqueologia de Catalunya
II. Títol
III. Col·lecció: Històries ibèriques
1. Laietans – Història
2. Ibers – Catalunya – Barcelona (Província) – Història
94(=342.2)(460.235)